

УДК 726.54: 7.03: 7.034(4)

О.О.Горбик

*кандидат архітектури,
доцент кафедри основ архітектури
і архітектурного проектування КНУБА*

РОЛЬ СВІТОГЛЯДНОГО ФАКТОРУ В СТИЛЬОВОМУ АРХІТЕКТУРНОМУ ФОРМОУТВОРЕННІ (НА ПРИКЛАДІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ)

Анотація. У статі проаналізовано стан розвитку сучасної архітектурної науки з точки зору неопрацьованості основоположного питання причин становлення тих чи інших стильових форм як відображаючих певний світогляд тої чи іншої епохи. Діалектичний взаємозв'язок форми (архітектурний стиль) і змісту (світогляд) є найактуальнішим фундаментальним теоретичним питанням, цікавість до якого уявляється недостатньою в сучасній архітектурній науці, що має негативні наслідки і в сучасній архітектурній практиці. На прикладі історичної епохи (середньовіччя) вказується на очевидність взаємозв'язку світогляду (релігійного світогляду) та стилю (православного, мусульманського, католицького, буддиського стилів).

Ключові слова: стиль, світогляд, теорія архітектури, історія архітектури, середньовіччя, православ'я, католицтво, іслам, буддизм.

В часі становлення наукового мистецтвознавства та архітектурознавства у ХІХ-ХХ ст., коли традиція класифікації, типологізації, вивчення зовнішніх властивостей об'єктів стала ледь не основним науковим завданням в багатьох галузях наук, були створені і «пам'ятниковознавча історія архітектури» та «типологічна архітектурна наука», де властивості архітектурних форм визнавались основоположними. Відтак, протягом значного часу в науковому архітектурознавстві розвивався формалістичний підхід, що не достатньо заторкував питання про внутрішні сутнісні причини архітектурного формоутворення, чим залишав історико-архітектурну та типолого-архітектурну науки на рівні прикладних вузько-профільних дисциплін. Формування в руслі прогресивіської матеріалістичної наукової парадигми (пор. еволюційні теорії Ч. Дарвіна, К. Маркса) історії архітектури мало наслідками пам'яткознавчий формалістичний підхід до вивчення архітектурної спадщини, де завдання науки вбачалось в створенні певної системи-класифікатора, реєстру пам'яток, об'єднаних за хронологічним або регіональним принципом, та у встановленні таких ознак формалістичної єдності, що дозволяють класифікувати і віднести групу пам'яток до певного стилю (напр.: ряд декоративних, конструктивних,

розпланувальних та композиційних елементів є ознакою певного стилю, течії, школи). Цим завдання історико-архітектурної науки вичерпувалось. Нині постановка подібних наукових завдань є дійсно застарілою і неактуальною, такою, що є невідповідною сучасним соціальним запитам до науки і, що важливо, не відповідною завданням наукової спеціальності 18.00.01.

У Паспорті спеціальності 18.00.01. наведено Формулу спеціальності, де зазначено, що «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури – це галузь науки, яка охоплює проблеми природи та суттєвості архітектурної діяльності людини та результатів цієї діяльності... В межах галузі проводиться зокрема і дослідження зовнішніх та внутрішніх чинників розвитку архітектури, архітектурної діяльності та архітектурних форм, закономірностей формоутворення; вивчення проблем історичного розвитку архітектурно-будівельної діяльності людини». Паспорт формулює, що наслідками досліджень «має бути уточнення та збагачення знань з архітектури та містобудування». Серед напрямків дослідження за даною спеціальністю визначені, зокрема, і такі як: «1. Природа та сутність архітектури...; 2. Філософські підвалини архітектури...; 3. Соціально-економічні, технічні, естетичні, *та інші* чинники розвитку архітектури та архітектурного формоутворення; 5. Закономірності архітектурного формоутворення. Історичний розвиток архітектурно-будівельної діяльності...; 8. Регіональні та типологічні особливості розвитку архітектури та архітектурних форм. Стилї та стильові особливості архітектури...». Таким чином, виходячи з положень Паспорту, «теорія архітектури» має займатись вирішенням не прикладних, вузько-профільних питань, а вирішенням фундаментальних теоретичних завдань і, відповідно, не питаннями типології чи пам'ятниковознавства, а визначенням дійсних глибинних, сутнісних закономірностей формоутворення.

Ми можемо розуміти, що завданням для сучасного архітектурознавства, для *теорії архітектури* зверненої до питань про сутність архітектури, її природу, чинники стилеутворення мають бути не прикладні, описові питання щодо форми (питання «який, яка?»), а сутнісні, змістовні питання (питання «що, яким чином, чому?»), наприклад, в «історичному» аспекті: чому форма того чи іншого стилю сформувалась саме такою, що зумовило становлення тих чи інших історичних форм архітектури. Тільки таким шляхом від рівня констатації і «фіксаторства», характерного для історії (в т.ч. історії архітектури), можна перейти до рівня глибинного пізнання сутності архітектури (в т.ч. в її минулих, історичних проявах), до створення сучасної теоретичної картини розвитку архітектури.

Звичайно, розділів присвячених вивченню факторів архітектурного формоутворення не позбавлена жодна дисертація чи монографія. Але слід

зауважити на одну суттєву прогалину. Як теоретиками (та істориками), так і «типологами» архітектури (спеціальність 18.00.02 «Архітектура будівель і споруд») за фактори архітектурного формоутворення приймаються і вивчаються найрізноманітніші фактори від фізіології людини, природно-кліматичних умов, етнічних традицій, соціальної структури суспільства та політичної ситуації в ньому, до економічного підґрунтя проектування і будівництва, наявних будівельних конструкцій та матеріалів, тощо. І за всім цим чомусь зникає розуміння головного, того, що майже всі ці фактори є похідними від одного основоположного глобального фактору архітектурного формоутворення – світогляду, розвитку свідомості та самоусвідомлення творців архітектурної форми! Адже оскільки життєдіяльність людини є процесом свідомим, усвідомлювальним, то всякий порух особистих і суспільних звершень визначається закладеними в світогляді полюсами ціннісних пріоритетів і табу. Саме вони формують звички соціального устрою суспільства, стиль життєдіяльності, стиль мислення, формулюють соціальний запит архітектурі з якого постають архітектурна типологія, розпланувальні чи композиційні схеми і т.ін.

Відтак, якщо в межах спеціальності 18.00.01. головним завданням наукового дослідження є пізнання суті архітектури і архітектурного формоутворення, то актуальним є і питання про те, як саме відбувається «матеріалізація ідей» – як світогляд «застигає» архітектурним каменем, як філософія «стає» архітектурою. Таке пізнання закономірностей архітектурного формоутворення є важливим і для сучасного архітектурного процесу, і безумовно цікаве відносно нього самого. Але знаходячись в середині сучасного архітектурного процесу ми не спроможні його цілковито дослідити (через неможливість відстороненого, неупередженого, всеохопного, об'єктивного аналізу). Відтак, логічним є звернення до історичного матеріалу, до історичного досвіду становлення архітектурного процесу: досліджуючи становлення історичних форм архітектури, становлення історичних стилів ми маємо шанс наблизитись до вирішення питання щодо сутності архітектури, її філософських підвалин, закономірностей архітектурного формоутворення, взаємозв'язку між світоглядом та архітектурним формоутворенням.

Зв'язок між «теорією» і «історією» як необхідну передумову розвитку наукового пізнання зауважував ще Н.Г. Чернишевський: «Без історії предмету нема теорії предмету, але й без теорії предмету нема навіть думки про його історію, бо нема поняття про предмет, його значення й мету» [1]. Такої ж думки дотримувався і видатний український архітектурознавець Г. Логвин, який домігся «входження» історії архітектури як внутрішньої складової в наукову спеціальність 18.00.01. «Теорія архітектури». Взаємонеобхідність і

взаємодопоміжність історії і теорії в архітектурознавстві є безперечними: для вибудовування теорій щодо сутності архітектури, для перевірки цих теорій існує поле історичного досвіду архітектури; натомість дослідження історичної архітектурної спадщини (поза пам'ятниковознавчим вивченням для потреб реставрації або для потреб загальної суспільної історії) не може бути позбавленим певної концептуальної теорії, яка власне і дає поштовх дослідженню.

Тоді якщо, наприклад, ми візьмемо як матеріал дослідження період середньовіччя (V та XV ст.), то конкретизація нашого питання зведеться до розгляду взаємозв'язку релігійного світогляду і архітектурного формоутворення. Не треба доводити, що середньовіччя мало релігійний тип свідомості – це загальноновизнаний факт, встановлений істориками та філософами і в галузі теорії архітектури ми маємо лише скористатися цими висновками, згідно вимог сучасної міжгалузевої наукової інтеграції. Релігійний тип середньовічного світобачення визнавав, передусім, і К. Маркс, і вся плеяда «діалектично-матеріалістичних» істориків та науковців ХVIII-XX ст. як аксіому. Тому, власне, середньовіччя і визнавали «темними сторіччями», темними – позбавленими світла матеріалістичного світобачення. Відтак, нині досліджуючи діалектику релігійних доктрин та архітектурних стилів середньовіччя ми не намагаємось «нав'язувати релігію архітектурі», а лише пізнаємо процес втілення світогляду в архітектуру.

У самовизначенні людини середньовічної доби релігія відігравала першочергову роль. Розпочинаючи автобіографічну розповідь (судячи з літературних джерел та історичних документів) тогочасна людина передусім визначалась з головним: «я – католик», або «я – правовірний мусульманин», а вже потім могли значитись такі подробиці, як «поляк» чи «перс», «аристократ» чи «простолудин», «чоловік» чи «жінка», «монах» чи «городянин», представник тої чи іншої професійної приналежності і т.п. Людина середньовіччя передусім позиціонувала себе з релігією. А усвідомлюючи себе, наприклад католиком людина і діяла, жила, будувала (!) «як католик» (а вже потім як поляк, хлоп і т.ін.), але «як католик», тобто абсолютно відмінно від православного чи індуїста, які мають інші табу та пріоритети, системи неможливого та поціновуваного. Відтак для середньовічного світу релігійні кордони є кордонами архітектурних культурних стилів, а релігія стає запорукою внутрішньої стильової єдності і одночасно релігія є запорукою стильової відмінності, навіть стильового антагонізму між середньовічними культурами.

Наведемо кілька найбанальніших прикладів світоглядно-релігійних різночитань в архітектурному досвіді середньовіччя. Так, тип житла

мусульманина, що мав дозволений ісламом гарем, відрізняється від типу житла католика (навіть при діленні будинку на жіночу і чоловічу половини). Або: синхронність в часі (IX-XV ст.) поцінування доглянутого тіла і розгалужене будівництво банних споруд в мусульманській культурі є показово контрастним до презирства та неуваги до плоті в культурі християнській, де (в Європі) банні процедури вводились ледь не примусово. Або: заохочувані ісламом торговельно-купецькі навички і відповідна найширша типологічна палітра торговельних та готельних будівель середньовічного мусульманства і абсолютна апатія щодо суєтного неогоціанства в середньовічних православних, з власне повною відсутністю у православному регіоні типів споруд відповідних мусульманським ринкам та караван-сараям, торговельним пасадам. Різними є підходи до містобудування при створенні ідеальних міст-мандал (та монастирських комплексів) в теорії та практиці будиського регіону та гармонійних «інь-янівських» міст (та монастирів) конфуціансько-даосистського Китаю. Навіть руський Дитинець та європейський Замок при подібності історико-політичних, топографічних, кліматичних та конструктивних обставин є принципово різними стильовими утвореннями. І лише «фаустівська» католицька душа середньовічного європейця (дозволимо собі скористатись термінологією О. Шпенглера) спромоглась викарбувати кам'яницю ратуші, абсолютно неможливу в ісламському, чи православному, чи синтаїсьтьському містах. Дозволимо собі твердити, що засади мусульманської архітектурної типології, естетики та конструктивних і декоративних уподобань є безпідставними на території як католицької Європи, так і православної Русі, і будиського сходу. Натомість, в усьому географічному ареалі ісламу (Індія, Близький Схід, Середня Азія, Африка, Іспанія) протягом всього часу актуальності цієї релігії є чітко витриманим єдині типологія, основи естетики, основи композиційних розпланувальних схем, декоративних уподобань і т.п.

Різний діапазон занять (пропагованих чи табуйованих тою чи іншою середньовічною релігійно-світоглядною доктриною) формував, відповідно, різний діапазон типології архітектури, а також і системи естетичних цінностей. «Прекрасна» для буддиста статуя стає «потворною і гріховною», «незрозумілою і німою» як для мусульманина так і для православного і т.п. Принципово різними будуть підходи до моделювання храму: православ'я і буддизм, католицтво і мусульманство, синтаїзм мають принципово різні концепції щодо того, чим є храм, відповідно попри всі регіональні і хронологічні відмінності носії відповідних релігійних культур будуть будувати не просто «храм», а «католицький храм» або «мусульманський храм» з усім

набором відповідних сенсових, функціональних, символічних, естетичних змістів та храмобудівних концепцій¹.

Підсумовуючи зазначимо, що всі наведені приклади взаємозв'язку архітектурної форми і світоглядно-стильових основ життєустрою засвідчують небезпідставність структуризації історії середньовічної світової архітектури як множинності релігійних стильових культур – самобутніх та, певним чином, взаємозалежних, таких, як архітектура православного регіону/стилю, архітектура католицького регіону/стилю і т.п. І досліджуючи, підтверджуючи або спростовуючи дану тезу сучасне архітектурознавство могло б покращити розуміння процесу розвитку архітектури вцілому, в тому числі розуміння шляхів розвитку сучасного проектного процесу (згадаймо, що «теорія без практики мертва, а практика без теорії сліпа»). І відтак завданням, гідним сучасної історико-теоретичної архітектурознавчої науки, є дослідження світоглядного фактору архітектурного формоутворення, фактору, що є визначальним в становленні архітектури на всі часи, оскільки саме світогляд визначає весь спектр життєдіяльності людини, в тому числі і її архітектурно-будівельну активність. І відтак «прикладне» та «історикознавче» питання про взаємозв'язок світоглядних доктринальних засад середньовічних конфесій з архітектурними традиціями відповідних культурних ареалів середньовіччя стає дійсно теоретичним питанням, актуальним настільки, наскільки актуальне фундаментальне архітектурознавство – наука, що звернена до пізнання сутності архітектури та законів розвитку архітектурного процесу.

Література

1. Чернишевський Н.Г. Вибрані філософські твори. – М., 1938, с.420-421.
2. Горбик О.О. Стильові риси архітектури провінційного католицького барокового храму (на прикладі костьолів Київщини і Волині): Дис. на соиск...канд. архит. 18.00.01. – К.: КНУБА, 2003. – 20 с.

¹ Навіть за межами середньовіччя, в часі згасання релігійного світогляду порівнюючи синхронні в часі європейську барокову та сучасну їй вітчизняну барокову архітектуру ми віднайдемо в них менше спільного, ніж у храмах католицького бароко з католицькою готичною традицією чи у храмах українського «бароко» з русько-православною архітектурою відповідно. На одній території (наприклад, в одному українському селі ХУІІ ст.) католицька і православна громада будують принципово різні храми, кожна розпланувальна деталь та композиційна риса в яких говорять про принциповий антагонізм (православна центричність/католицька базилікальна глибинність, об'ємність і всефасадність церкви/однофасадність костьолу, і т.п.).

3. Всеобщая история архитектуры: В 12 т. – Т. 5. Архитектура Западной Европы XV-XVI вв. Эпоха Возрождения.– М.: Стройиздат, 1967. - 656с.
4. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. – М.: АСТ. – 2000. – 1375 с.

Аннотация

В статье проанализировано состояние развития современной архитектурной науки с точки зрения не разработанности основоположного вопроса причин становления тех или иных стилевых форм как отражающих определенное мировоззрение той или иной эпохи. Диалектическая взаимосвязь формы (архитектурный стиль) и содержания (мировоззрение) есть наиактуальнейшим фундаментальным теоретическим вопросом, интерес к которому (как и в целом к теории архитектуры, к фундаментальному, а не прикладному архитектуроведению) представляется недостаточным в современной архитектурной науке, что имеет негативные последствия и в современной архитектурной практике. На примере исторической эпохи (средневековья) указывается очевидность взаимосвязи мировоззрения (религиозного мировоззрения) и стиля (православного, мусульманского, католического, буддистского стилей).

Ключевые слова: стиль, мировоззрение, теория архитектуры, история архитектуры, средневековье, православие, католичество, ислам, буддизм.

Annotation

In article the state of modern theoretical architectural science in aspect of fullness of investigation of the fundamental causes of formation various stylistic forms that reflect ideology of the certain epoch is analyzed. The dialectical relationship between form (architectural style) and content (worldview) is the most actual and fundamental theoretical question. In modern architectural science is not enough interest to that question (the same as to the fundamental, not applied, architecturology). And that lead to the negative consequences in contemporary architectural practice. By the example of the historical epoch (the Middle Ages) the clearness of the relationship between worldview (religious worldview) and the style (Orthodox, Muslim, Catholic, Buddhist styles) is shown.

Key words: style, ideology, theory of architecture, history of architecture, the Middle Ages, Orthodoxy, Catholicism, Islam, Buddhism.